

Literatura

v čtverci

—

teorie literatury

Obsah

Literární druhy	2	Národní jazyk	13
Tematická složka	4	Český jazyk	13
Kompozice	4	Stylistika	13
Tropy	4	Slohotvorní činitelé	14
Figury	6	Funkce slohového projevu	15
Typy rýmů	7	Funkční styly	15
Verš	8	Slohové postupy	16
Metrické stopy	9	Slohový útvar	18
Jazykovědné disciplíny	12	Kompozice	18

Literární druhy

Lyrika

- důraz na dojmy, pocity, úvahy
- subjektivní pohled
- absence děje

Epika

- řec. epicos – dějový
- výskyt děje, zápletky, vývoje

Malá

- jen příběh, nejjednodušší
- anekdotický, humorný, poučný
- bajka - alegorie, jinotaj, poučení

Střední

- Báje, mýty
 - kosmogonické
 - theogenické
 - herogonické
- pověst
 - útvar střední epiky, historický základ
 - ústně lidová slovesnost
- pohádka
 - smyšlená
 - dobrý konec
 - pokud se objevuje 3 – triáda
- povídka
 - kratší epické dílo, skromné na postavy, dějové linie, rozsah
- romaneto
 - tajemný děj, na konci rac. vysvětlení
 - Jakub Arbes, Jan Neruda

Velká

- epos
 - starší
 - velká řada událostí kolem jednoho jádra
 - děj, popis
- román

Lyrikoepika

- Balada
 - pochmurný děj, tragický konec
 - Wolker
- Romance
 - jasný děj, smírný konec
 - Neruda
- Poema
 - báseň většího rozsahu

Drama

- pův. drama = čin
- děj
- syžetové lit. druhy
- pův. hráli pouze muži, v maskách

Druhy

- komedie
- tragédie
- činohra
- muzikál
- melodrama
 - báseň doprovázená hudbou

Části

- Expozice (představení)
- Kolize (zápletka)
- Krize (vyvrcholení)
- Peripetie (zvrát)
- Katastrofa / Rozuzlení
- dialogy

Tematická složka

- téma – ideový a dějový základ
- motiv – nejjednodušší tematická složka díla (např. soud, nůž, dítě, krev, strach)
- Leitmotiv – motiv, linoucí se celým dílem
- epizoda – událost, stojící samostatně, vytržení by nenarušilo integritu
- postava
- prostředí
- vypravěč
 - vševědoucí, autorský

- do 19. st.
- Er forma
- personalizovaný
 - ich forma
 - subjektivita pohledu

Kompozice

- stavba díla, plynutí času
 - chronologická, časová
 - retrospektivní
 - prolínavá, paralelní
 - rámcová
- kapitoly
- Jazykový plán

Tropy

- souhrnné označení pro obrazná pojmenování (metaforu, metonymii, synekdochu, ironii...), přenesení významu původního výrazu

Metafora

- přenesení slov na základě významové podobnosti (*tvrdohlavý člověk* = jako beran, *hluboká noc* = pozdní noc), druhy: personifikace, alegorie, metonymie, synekdocha, hyperbola, ironie, sarkasmus, eufemismus, oxymóron

Metonymie

- nepřímé pojmenování na základě vnitřních souvislostí
- *Jde do práce.* (práce je činnost, ne místo) *Snědl celý talíř.* *Na stole měl spoustu učení.* *Stál ve vjezdu.* *Stadion jásá.*

Personifikace

- připisování lidských vlastností neživým věcem či nižším organismům (*stromy šeptají*)

Epiteton

- básnický přívlastek

constans (stálý)

- ustálená, frázovitá spojení – *širé pole*, *červené jablko*

ornans (zdobný)

- neotřelá, ozvlášťující – *tající věty*, *stinné slzy*, *růžový večer*

Eufemismus

- zjemňující vyjádření málo příjemných skutečností (*velkoryse tvarovaná osoba* = tlustá)

Synekdocha

- záměna příbuzných pojmů; část se označí celkem nebo naopak (*otcovská střecha* místo „rodný dům“; *Švéd udeřil na Brno* – místo „Švédové“)

Pars pro toto

- část místo celku

Totum pro parte

- celek místo části

Hyperbola

- nadsázka, zveličení skutečnosti (stokrát ti to opakuji)

Oxymóron

- básnický přívlastek vyjadřující protichůdnou vlastnost (*živá mrtvola*, *svítání na západě*)

Ironie

- zobrazení skutečnosti nepřímo, užití slov v opačném významu než obvykle, výsměch

Antifráze

- nejjednodušší způsob ironie, vyslovení opaku toho, co chceme vyjádřit, dávající tento rozpor evidentně najevo („*Aha! No jasně. Ty jsi nevinný! A co ta krev na košili?*“ , „*Ivoši, ty jsi ale hrdina...*“ nebo „*Hrůza, děs, strašlivě se Tě bojím!*“)

Hyperbola

- přehánění; zpravidla vyznívá ironicky i bez změny intonace nebo interpunkce („*Jasně, že je velká. Je obrovská, nesmírná, přímo obří.*“ = „Je malá.“)

Litotes

- říct málo, abychom vyjádřili mnoho („*Inu, dalo se to překousnout.*“ + intonace = „Bylo to výborné.“)

Parodie

- napodobení za účelem výsměchu

Synestezie

- současné působení více smyslových dojmů, souznění smyslů (barevné slyšení, zvukové vidění – *pětka je červená; Cítit žár.*)

Elipsa

- vynechání části frekventovaně užívaných sdělení tak, že je význam stále zcela zřetelný, alespoň v kontextu situace (*Kolik je?* namísto *Kolik je hodin?*)

Apostrofa

- oslovení, na které se často ani neočekává odpověď (*Bože můj!; Kdepak jsi nyní, svědomí mé?*)

Apoziopeze

- odmlčení se (...)

Onomatopoeie (zvukomalba)

- eufonie – libozvučnost
- kakofonie – nelibozvučnost, nepříjemná zvukomalba

Perifráze

- Nahrazení pojmu jeho opisem. Záměrem je obvykle omezit nevhodné opakování (...*to by bylo k Japonsku. Když už hovoříme o zemi vycházejícího slunce...*)

Přirovnání

- *Tvé oči jsou jako drahokamy.*

Figury

- prostředky básnické řeči (spojování hlásek, vypouštění slov, opakování výrazů), sloužící k dosažení velkého uměleckého účinku; zvukově a významově obohacuje báseň

Anafora

- opakování slova, stejných slov na začátku dvou nebo více po sobě jdoucích veršů nebo po sobě jdoucích vět

Asyndeton

- vynechání spojek (nejčastěji *a*) ve výčtu a jejich nahrazení čárkou; rychlý sled básnických představ

Polysyndeton

- nadbytek spojek; nejčastěji – *a*, *i* (*Ve jménu života i radosti i krásy.*)

Epizeuxis

- opakování slova v jedné větě či verši těsně po sobě

Epifora

- opakování jednoho nebo několika slov na konci dvou po sobě jdoucích veršů nebo vět

Epanastrofa

- opakování stejných slov, kterými verš či věta končí, na začátku následujícího

Akrostich

- počáteční písmena či slabiky jednotlivých veršů dávají dohromady jméno, slova...

Paranomázie

- slova blízko vedle sebe mají stejný kořen nebo znějí podobně (**Skleničko prosklená, nač skleslost?!**)

Aliterace

- na začátku po sobě jdoucích slov je stejná hláska nebo skupina hlásek (*Toto třeba tvoří takovou tezi.*); obdobou aliterace je tautogram – dílo je tvořeno jen slovy začínajícími na stejné písmeno

Tautologie

- znásobené, zdůrazněné vyjádření téhož (...**zlá, neveselá** věc se nám přihodila...)

Klimax

- postupná gradace stupňováním (*S radostným povykem se **hrne, běží, skáká.***)

Antiklimax

- postupná degradace (*Někdy už člověk nemůže **zápasit, pohnout se, dýchat.***)

Kalambůr

- hříčka spočívající v různém možném významu stejné, či velmi podobné věty; měnit se mohou např. mezery (Jedli nahoře bez holí)

Typy rýmů

Střídavý

- A
- B
- A
- B

Obkročný

- A
- B
- B
- A

Sdružený

- A
- A
- B
- B

Přerývaný

- A
- B
- C
- B

Postupný

- A
- B
- C
- A
- B
- C

Tirádobý

- A
- A
- A
- A

Absolutní

- ...*hodiny*
- ...čtyři *hodiny*.

Verš

Sylabický (slabičný)

- Pouze počet slabik ve verši, nevěnuje se ani délce, ani přízvukům

Tonický (přízvučný)

- nejdůležitější je počet přízvuků

Sylabotonický

- kombinace předchozích

Časoměrný

- využíván do národního obrození, hlavně v renesanci, a to i v češtině, pro kterou se příliš nehodí
- vychází z řečtiny

Volný

- žádná pravidla

Metrické stopy

Trochej

- od konce 19. stol.
- Rytmické, často lid. poezie
- přízvuk na lichých slabikách

Jamb

- není v češtině tak přirozený → na začátku verše často jednoslabičná slova bez významu, na konci s významem

Karel Hynek Mácha: Máj

(...)

ba lůny zář, ba hvězdný kmit

se vloudí — — tam — jen pustý stín,

tam žádný — žádný — žádný svit,

pouhá jen tma přebývá.

(...)

Daktyl

- přízvučná slabika (teze), dvě nepřízvučné (arze) → tříslabičná slova (lavice), dvojslabičná s jedním vázaným jednoslabičným (směje se)

Josef Kainar: Stříhali dohola malého chlapečka (in: Nové mýty)

Stříhali dohola malého chlapečka

kadeře padaly k zemi a zmíraly

kadeře padaly jak růže do hrobu

Železná židle se otáčela

(...)

Daktylotrochej

Fráňa Šrámek: Příběh

Neplakala. To by lhala.

Jenom slabě zavzlykala.

A já smál se: jedna, dvě, tři

-- ty má malá, ty má malá!

Trochu se jí chvěla víčka.

Malá bílá katolička.

Já se cudně díval na ni

dle šestého přikázání.

Řekl jsem jí, že budu knězem.

--Za tím bezem, pod tím bezem --

Jen co budu já tím knězem,

pak se zas takhle slezem ...!

Tomu jsme se smáli oba.

Byla vlažná noční doba.

Od cihelen zlí psi vyli,

že jsme se jim nelíbili.

Že tak pozdě jdeme krajem,

že tak mladí už si hrajem

na tak velmi vážné věci.

To psy musí zlobit přeci.

Lexikální prostředky

- slovní zásoba
- spisovná, nespisovná čeština
- nářečí
 - české, hanácké, lašské a moravskoslezské

Morfologické prostředky

- tvary slov
- slovní druhy
- koncovky a tvary
- **přechodník přítomný**
 - vyjadřuje děj probíhající souběžně

M	Ž/S	Množné číslo všeho
-a	-ouc	-ouce

-e	-íc	-íce
Minulý přechodník		
-v	-vši	-vše
0	-ši	-še

- dublety

Syntaktické prostředky

- krátká/dlouhá souvětí/věty
- vsuvky, odkazy, vedlejší věty podmínkové, přípustkové...
- Slohotvorní činitelé
- adresát
- přímé řeči

Fonetické prostředky

- kadence, melodie
- téměř výhradně v netextovém projevu

Jazykovědné disciplíny

Hláskosloví

Fonetika

- Zkoumá místo a způsob tvoření hlásek
- akustiku

Fonologie

- Funkce hlásek, jejich kombinovatelnost

Ortoepie

- „spisovná výslovnost“

Grafemika

- nauka o písemné stránce

Ortografie

- Pravopis

Lexikologie

- slovní zásoba, tvorba slovníků

Morfologie

Etymologie

Syntax

- Nauka o větě, vztazích ve větě

Sémantika

Nauka o významu jazykových jednotek

- věcné významy slov a jejich částí

Nauka o vývoji jazyka

Historická mluvnice

- Změny pravidel při vývoji jazyka

Dějiny jazyka

- vztah jazyka a kultury, společnosti

Národní jazyk

- jazyk, kterým hovoří jeden národ či země

Norma

- Jazyková norma je soubor jaz. prostředků, které jsou pravidelně používány a jsou používány za závazné.

Kodifikace

- Prohlášení určité normy za spisovnou nějakými publikacemi.

Český jazyk

Spisovný

- hovorová čeština
- neutrální čeština
- knižní

Nespisovný

- Argot
 - mluva spodiny, okraje společnosti
 - snaha zatříbit pravý význam
- Slang
 - Výrazy používané v určitém kolektivu lidí, profesi
- Nářečí (dialekt)
- Obecná čeština (nadrážecí, interdialekt)
 - např. protetické „V“ – „Vokno“

Stylistika

- =sloh, styl psaní
- cílevědomý výběr jaz. prostředků a jejich organizace
- cílem je komunikační sdělení → i ústní nebo nespisovná forma

Jazykové prostředky textové výstavby

Lexikální jaz. prostředky

- slovní zásoba, spojení slov...
- neologismy, historismy (řemdich), archaismy
- odborné výrazy, typické fráze
- zkoumat slova, slovní spojení typická pro určitý typ projevu
- např. u vypravování dějová slovesa, u popisu příd. jména, metafora = umělecký

Morfologické jaz. prostředky

- tvarosloví
- tvary jednotlivých slov, koncovek
- různé varianty jednoho slova

Syntaktické jaz. prostředky

- Skladba vět
- délka souvětí, souřadnost
- přímá, nepřímá, nevlastní přímá a polopřímá řeč

Příklady

- fejeton - jednoduché větné konstrukce
- úvaha, odborný styl - dlouhá souřadná souvětí
- vypravování - střídání dlouhých souvětí a krátkých vět, jež přidávají na dynamičnosti; přímá řeč

Fonetické prostředky

- pouze u mluvených projevů
- kadence, melodie, intonace...

Slohotvorní činitelé

- Vše, co určuje text
 1. funkce textu, projevu
 2. adresát
 1. věk, poučenost o tématu, postavení adresáta
 3. forma projevu
 1. monolog, dialog
 2. mluvený/psaný text

- 4. připravenost
- 5. komunikační situace
 - 1. oficiální, neoficiální text
- 6. (ne)objektivita
- funkce, účel
- kompozice

Funkce slohového projevu

- základní funkcí každého projevu je **funkce sdělná**

Funkční styly

Prostěsdělovací

- Informace běžného rázu
- neodborná zpravovací funkce
- pronikání nespisovných výrazů, slangu, vulgarismů

Mluvený

- představení, omluva, blahopřání, vyjádření soustrasti, popis, jednoduché vyprávění

Psaný

- telegram, SMS, běžný inzerát, recept, osobní dopis

Publicistický styl

- zpravovací funkce, přesvědčovací, získávací, rekreační (např. fejeton)
- mluvený i psaný styl
- ustálené obraty, klišé, aktuální výrazy
- rysy i prostěsdělovacího stylu (např. zprávy), i odborného stylu (populárně naučné články); uměleckého (fejeton)
- novinové články, média, komuniké, proslov, projev, přednáška, podčerník, glosa
- vyděluje se postupně **Řečnický styl**

Odborný styl

- Zpravovací funkce
- účelem je podat ucelené, odborné informace

- mluvený i psaný
- využíváno horizontální a vertikální členění textu
 - horizontální - dělení na začátek, střed, konec, odstavce, podtituly, doslov...; kapitoly
 - vertikální – typ písma, nadpis, řezy písma, číslování...
- spisovná čeština

Odborný vědecký

- vysoce odborný, určen odborníkům, znajícím terminologii

Populárně naučný

- dostupný i širší veřejnosti
- laické výrazy v uvozovkách

Učební

- Učebnice

Esejistický

- odborný, větší subjektivita, snaha zaujmout → rozhraní publicistického, uměleckého, odborného
- **postupně se vyděluje**

Administrativní

- Zpravovací funkce, řídící, správní
- především psaný, často předtištěný text
- žádosti, strukturovaný životopis
- mluvený např. soudní přelíčení
- strohý jazyk, fráze

Umělecký styl

- Text s estetickým účelem
- jakákoli beletrie,
- psaný i ústní

Slohové postupy

- Způsob uspořádání jaz. a tematických složek textové výstavby
1. Informační

2. Vyprávěcí
3. Popisný
4. Výkladový
5. Úvahový

Informační

- Běžná sdělení, konstatování
- jednoduchá výstavba textu, hovorové či neutrální prostředky

Vyprávěcí

- Dějová slovesa
- přímá řeč
- dodržuje časovou posloupnost
- obvyklý děj vyprávění

Popisný

- Informace tříděné podle pevného řádu, systematicky
- daný postup: od nejvýznamnějších věcí k detailům, od shora dolů...
- statický a dynamický (pracovní postup, činnosti např.) popis
- slovesa v 3. osobě
- oznamovací způsob
- často přídavná jména

Výkladový

- Vysvětlit či sdělit složité skutečnosti odborného rázu
- složitá větná stavba, souřadná souvětí
- vedlejší věty příslovečné příčinné, podmínkové
- hlavní větami poměr důsledkový, vysvětlovací (to je, to znamená, a proto)
- systematický výklad
- autorský plurál
- objektivní

Úvahový

- blízký výkladovému z hlediska stavby

- větší míra subjektivity než u výkladového
- řečnické otázky
- složitá souvětí, tázací věty
- autorský plurál
- *zamysleme se, zvažme, pozastavme se u...*

Slohový útvar

- Konkrétní hotový text, který vznikl jako výsledek stylizace odrážející volbu funkčního stylu a slohového postupu.
- Zpráva, oznámení, vyprávění, popis, charakteristika, výklad, úvaha

Kompozice

- Odstavce, nadpisy
- Návaznost odstavců

Kompoziční členění

Vertikální

- Druhy písem, obrázky, rámečky

Horizontální

Typy kompoziční výstavby

Z hlediska kompoziční sevřenosti

- Tektonická: pevná, soudržná, provázaná, s kauzalitou
- Atektonická: opak ↑, s nekauzálním řazením motivů, založená mj. Na metodě proudu vědomí a na volných asociacích

Z hlediska časových souvislostí

- Chronologický
- Retrospektivní
- postup in medias res: děj začíná hned tím důležitým, bez úvodu
- Paralelní: viz. Pulp Fiction; dvě či více linií se stejnou důležitostí
- Rámcový: několik příběhů vloženo do příběhu hlavního, kterým je celek ohraničen

Z hlediska rozvíjení a vyvrcholení děje

- Konflikt
- Zápletka
- Gradace či retardace
- Pointa
- Otevřený konec